

Lucie SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ
Praha

Poslední dopisy Boženy Němcové¹

Božena Němcová napsala od června do listopadu 1861, tedy přibližně v posledním půl roce svého života, 14 textů, které bývají označovány jako dopisy nebo koncepty k dopisům.² Některé z těchto textů byly opakovaně zkoumány a byly většinou vnímány jako dopisy, které se rozpadají, jsou nezvládnuté, popř. svědčí o ztrátě pisatelčiných tvůrčích schopností či jejích schopností napsat dopis. Např. F. Vodička popisuje trojfragment dopisu V. Náprstkovi z 26. 11. 1861 jako text ovlivněný „horečkou, jež rozrušila tvůrčí síly autorky“ (Vodička 1969, s. 137). Také A. Macurová a J. Janáčková uzavírají podrobnou analýzu téhož trojfragmentu konstatováním, že texty „svědčí o tom, že tvůrčí krize autorčina se prohlubuje a ústí v neschopnost uznávané a obdivované epistolografky napsat dopis“ (Janáčková, Macurová 2001, s. 163).

¹ Rukopis vznikl s využitím materiálů získaných v rámci grantu č. DA01 P01OUK023 a s podporou grantu č. 406/06/0386 GAČR.

² Jde o následující texty: Božena Němcová Kateřině Petrovičové, 14. 6. 1861; Theodoře Němcové, 1. 8. 1861; Theodoře Němcové, 7. 8. 1861; Theodoře Němcové, 7. 8. 1861 odpoledne (nedokončený a neodeslaný); Theodoře Němcové, 8. 8. 1861 (nedokončený a neodeslaný); Josefu Němcovi (synovci), 8. 8. 1861; Josefu Seidlovi, 17. 9. 1861; koncept k dopisu Josefu Seidlovi; Theodoře Němcové, text začínající slovy *Křtící list*; Theodoře Němcové, 17. 9. 1861; Jaroslavu Němcovi, po 18. 9. 1861 (není dochován celý, dle editorů *Listů IV*/Novotný a kol. 1961, s. 189/ není jisté, zda byl odeslán); Jaroslavu Němcovi, 2. 10. 1861; Vojtěchu Náprstkovi, 26. 11. 1861a začínající slovy *Pane Vojtěchu! Mohu si myslit* (nedokončený a neodeslaný); Vojtěchu Náprstkovi, 26. 11. 1861b začínající slovy *Pane Vojtěchu! Vy si asi také leckdy myslíte* (nedokončený a neodeslaný); Vojtěchu Náprstkovi, 26. 11. 1861 večer (nedokončený a neodeslaný).

Někteří autoři si uvědomují, že uvedené texty stojí na konci jisté vývojové linie, že se z nich ztrácejí určité rysy typické pro dřívější dopisy, popř. další práce B. Němcové, ale zároveň jiné rysy zůstávají či se nad míru zvyrazňují. Srov. např. Vodičkovo upozornění, že i trojfragment V. Náprstkovi obsahuje „všechny podstatné rysy umělecké metody, kterou si Němcová jako spisovatelka osvojovala svět“ (Vodička 1969, s. 138). A občas je v literatuře též naznačována otázka, kdo je vlastně adresátem příslušných textů a zda jde v případě některých posledních dopisů B. Němcové skutečně o dopisy. Tomu se věnují mj. J. Janáčková a A. Macurová ve výše uvedené práci (Janáčková, Macurová 2001) a podrobněji A. Macurová (2003) při zkoumání dopisu J. Seidlovi ze 17. 9. 1861: adresát tohoto dopisu je podle autorky vlastně adresátem „nulovým“, možná jen konstruktem „vyvolávajícím“ psaní (srov. Macurová, 2003, s. 215) a je možné, že B. Němcová psala své pozdější dopisy „vlastně sobě a pro sebe“ (Macurová, 2003, s. 217).

Domníváme se, že pro analýzu posledních „dopisů“ Boženy Němcové jsou otázky, zda jde opravdu o dopisy a komu jsou uvedené texty určeny, zásadní. Je třeba na ně hledat odpovědi, protože ty mohou značně ovlivnit náš přístup k daným textům i to, jak je případně hodnotíme. Zároveň je třeba prozkoumat ne jen nejvýraznější případy, ale všechny texty z daného období, neboť jako celek zatím poslední „dopisy“ B. Němcové zkoumány nebyly.

V následujících částech se nejdříve pokusíme popsat nejvýraznější rysy analyzovaných textů a poté se zaměříme na jejich žánrovou příslušnost, adresáta a funkce.

1. Srovnáváme-li rukopisy textů B. Němcové z různých dob jejího života, upoutá pozornost proměna písma a celkového vzhledu rukopisu. Oproti ranějším dopisům je písmo ve většině posledních textů kostrbatější, v projevu je méně „švihů“ nebo lehkosti. Vzhledem k tomu, že tyto texty vznikaly v době, kdy už u autorky můžeme předpokládat celkové vyčerpání, může být překvapivá jejich délka a výdrž, s níž jsou psány (např. v případě trojfragmentu V. Náprstkovi autorka během jednoho dne popsal 25 a půl rukopisných stran, každou o při-

bližně 25 řádcích). Důležitá je také skutečnost, že v textech není nápadně velké množství oprav, škrtnů či doplňků a že velké části textů zřejmě vznikaly jakoby „jedním dechem“.

Pokud jde o jazykovou stránku textů, objevuje se v nich několik nápadných jevů:

a) Některé prvky jsou vynechávány. Zajímavé je, že se nevyskytují příliš často např. vynechaná písmena ve slovech či zkomolení slov, ale porušena bývá úroveň vyšší – jsou např. vynechávána celá slova.³ Zdá se tedy, že automatická fáze kódování slov je zachována a k narušení procesu dochází např. při vybavování slov, na úrovni pracovní paměti, kdy v ní pisatelka neuchová celý daný úsek, ale vynechaná slova možná mohou být i projevem spěchu při psaní, snahou zapsat myšlenky, které letí rychleji, než je ruka schopna psát. Srov. např. následující ukázkou z první strany jednoho fragmentu V. Náprstkovi (problematická místa označujeme podtrženě, autorčina doplnění textu tučně, v hranaté závorce je autorčin škrtn):⁴

Jak ráno vstal začal nadávat a nadával a hulákal dokud neodešel a to mu bylo jedno byla-li posluhovačka anebo sluha to mu bylo jedno – kolikrát byli generolovic venku sousedka – na ulici okna byly otevřené – to mu všechno nevadilo, žádný ani ten nejsprostší pacholek nemohl by si vymyslet takových nadávek [každý] co on nám dal a když Doru bránila aby ji nebil, uhodil mně – a to jsem už byla churavá. Každý den nás vyháněl abysme si hledali byt mně i Jarouše a Dora aby si službu hledala že nás nebude živit. Když ho Dora aby ji dal na botky poslal ji ke mně – a tak to mě věřte že jsme skoro celou tu zimu chodily s Dorou v jednom a on si koupil na zimu dva obleky a z jara zase. A to mě potom také když

³ Vynechávky slov se pochopitelně objevovaly i v textech dřívějších, narůstání jejich počtu je postupné. V dřívějších textech byla vynechaná slova také autorkou často doplněna, v textech pozdějších je doplnění svědčících o tom, že pisatelka text zřejmě zkontrolovala a zkorigovala, méně.

⁴ Všechny ukázky z textů B. Němcové jsou uvedeny v diplomatické podobě podle rukopisů, tj. bez jakékoli ediční úpravy. Rukopisy jsou uloženy v Muzeu B. Němcové v České Skalici, v Literárním archivu PNP v Praze a v SOKA Svitavy se sídlem v Litomyšli.

jsem se chystala z Prahy na venek. Nového jsem si nemohla a tak jsem to musela všelijak stloukat (V. Náprstkovi, 26. 11. 1861a).

Nápadné je, že v textech jsou často vynechávána slovesa (to je patrné i ve výše uvedené ukázce), tedy prvek, který pokládáme za důležitý konstrukční element české věty. Může to souviset s jejich pozicí (zejm. pokud měla být umístěna na konci věty), ale možná se slovesa vzhledem k obsahu textů (soustředění na výčty, detaily aj., viz dále) jeví jako méně důležitá pro sdělovaný obsah.

b) Některé pasáže jsou referenčně nejasně. Je např. nepřehledné, kdo má co učinit, kdo co řekl či udělal atp., např.: *I chtěl* (= Josef Němec) *mě uhodit skočil* (= Jaroslav Němec) *mezi nás a povídal* (= Jaroslav Němec):

Netluč táto mamu ona má pravdu proč ji to trháš, ona si to opsat a beztoho si musela ty pohádky vypůjčit!“ – I šel (= Josef Němec) *tedy ale s takovou zloští že sakroval celou cestu* (V. Náprstkovi, 26. 11. 1861a).

c) Pro zkoumané texty je charakteristická určitá monotónnost, u lpívavost a opakování, které se projevuje jak na úrovni užitých jazykových prostředků (lexika, syntaktických struktur atd.), tak v obsahu.

Na úrovni jazykových prostředků se setkáme s opakováním spojek, slov i celých úseků, např.:

Psaní Ti pošlu zítra do Museum k Wildnerovum do Museum (T. Němcové 7. 8. 1861).

Zmíň se Wintrovi o Litomyšli on tu byl v Litomyšli a dlouho se tu zdržel (Jaroslavu Němcovi 2. 10. 1861).

Monotónnost větné stavby (příklady viz dále) je možné vnímat jako velké, možná až přílišné zvýraznění parataxe, paralelnosti větné stavby a dalších rysů, které bývají v odborné literatuře uváděny jako typické pro jazyk B. Němcové.

Na úrovni obsahu se opakují dva výrazné „útvary“ či „žánry“ – jednak pasáže, v nichž pisatelka žádá, aby jí adresát nebo adresátka něco zařídili, koupili, poslali, jednak úseky, v nichž reprodukuje

setkání a rozhovory s různými lidmi. V obou těchto „žánrech“ se v různé podobě projevují i opakování a monotónnost.

V případě výčtů pokynů je výrazné opakování jednoduchých větných struktur, často se slovesy v imperativu, a nápadné je také užívání spojovacího výrazu *potom, a potom*,⁵ srov. např.:

Pošli mně ty braselety – tu svíčku milliovou a jednu mi přikup – potom ten perořízek ten perořízek – nuž si tam prozatím nech. –

Přasky jsem našla. –

Mámli podstříkované ty nítěné punčochy, tedy mi je pošli – a kup mně ještě jedny stávkové u nitařky v Platejsa. –

Na to a na nítě na ostatní punčochy posílám Ti 2 fr.

Potom mně kup závinky do vlasů – ta síťka mně nedrží a jsem jako sojka a kup mně houbu, nemusí být fejn ani velká – kup ji v široky ulici – na to posílám 2 fr co si smluvíš to si nech. – (Theodoře Němcové, 7. 8. 1861; zvýraznění původní).

Až extrémně výrazné jsou dané jevy ve velmi obtížně čitelném textu začínajícím slovy *Křítící list*, v němž je vedle opakování i množství defektních pasáží, a to i s chybějícími plnovýznamovými slovy nesoucími nejpodstatnější informace, např. označujícími požadované předměty, určujícími místo či specifikujícími činnosti.

Monotónnost se projevuje i v řadě případů vyprávění o setkání s lidmi a rozhovorů s nimi. Rozhovory jsou často reprodukovány pouze pomocí několika opakujeících se konstrukcí. Např. ve fragmentu V. Náprstkovi (26. 11. 1861b) je na 3,5 rukopisných stranách popsán pisatelčin rozhovor s J. Daňkem. V této pasáži je devětkrát užito *povídala jsem mu* nebo *i povídala jsem mu*, třikrát *řekla jsem* nebo *řekla jsem mu*, jedenkrát *i odpověděla jsem mu* (všechny tyto obraty většinou následované spojkou *že*) a řada vět začínajících samostatně *že*,⁶ viz následující úryvek:

⁵ Monotónní využití výrazu *potom* se však objevuje už v některých dopisech dřívějších, např. v popisu pisatelčina dne v dopise Theodoře Němcové ze 6. 8. 1859 (Novotný a kol. 1961, s. 33).

⁶ K této pasáži srov. též Janáčková, Macurová 2001, s. 156.

Ale nás že každý den zdomů vyháněl a každé sousto nám vyčetl – a že nás nebude živit. že jsem si nesměla v druhém ani zatopit tak že mně přes tu zimu omrzaly nohy i ruce. Povídala jsem mu když se administrátorem stal, že si nechal hned udělat dva obleky a když ho Dora prosila aby ji dal na botky a že ji odbyl že nemá peníze ať si na ně vydělá. Povídala jsem mu jak mně poslední čas všude po hospodách ostouzel a co jsme každý den poslouchati musely sprostých nadávek. I povídala jsem mu že mně to náramně trápilo a že mě všickni radily, paní Riegrova Staněk D^r i paní Šafaříková abych hleděla přijít na venek že velmi špatně vyhlížím. I povídala jsem mu že bych byla ráda jela ale že jsem neměla dostatečných peněz.

Pro popisy hovorů osob je charakteristické, že řeč je často reprodukována jakoby repliku po replice, je zřejmě uváděno vše, co se pisatelce vybavuje, bez nějakého zobecnění. Tento způsob je podobný ztvárnění řeči postav v práci Urozený a neurozený, které R. Adam popsal jako „hlasy“ a „vyprávění o vyprávění“ (Adam 1997). Uvedme dva příklady z trojfragmentu V. Náprstkovi:

I otevřela jsem dvře a povídala jsem mu „Činži platí ti pan Daněk!“ nebudu ji ti tedy platit já. „A co je ti do toho za tebe ji neplatí –“ – „Kdyby ji neplatil k vůli mně, tobě samému by ji neplatil“ „Tedy mně stravu?“ „Já jsem ti toho málo sjedla – a poslední měsíc co jsem nemocná nedal si mě na stravu ani krejcar.“ „A toho flamendra nebudu také živit ať se živí sám!“ – „On se beztoho bude živit když bude v jiným bytu“ – povídala jsem mu. „On v jiným bytu?“ „No nevyháněl si ho už dávno i mně a že si nevezmeš byt jen pro dva“ – Tedy buď rád když jdu já pryč a on také když půjde pryč!“ – „Bez mojí vůle nesmíš si vzít žádný byt on [je] není plnoletý a ty když já nechci, nesmíš ject také ven!“ (V. Náprstkovi, 26. 11. 1861b).

Když Lambl do Prahy přijel, ptal se Dory vím-li že je Lambl v Praze – „Bodejť by nevěděla“ – „Vždyť jsem ty Noviny ani Čas jsem nedal. povídal. „Ona to věděla máma už dříve, že přijede a tak hned k němu šla“ povídala Dora „A co má s ním co mluvit!“ – „No skrze svojí nemoc“ – Když může dělat visity, tak není nemocná“ – (V. Náprstkovi, 26. 11. 1861a).

Podobným způsobem pisatelka vypisuje i Augustovy argumenty proti názoru Josefa Němce, že A. Augusta nemá peníze v dopise Jaroslavu Němcovi z 18. 9. 1861, aj.

Srozumitelnost zapsaného rozhovoru může být pro neznalého adresáta komplikována absencí uvozovacích vět a nejednotným

označením uvozovkami. Někdy je také obtížné určit, zda řečené opravdu spadá do pásma daného mluvčího, např. v následující reprodukci promluvy A. Augusty patří možná některé komentáře (srov. např. komentář *ale elegantní*) pisatelce samé:

[...] máte tu všecko pohodlí – postel – divan, stolec k psaní a pult Vám nechám udělat, píšete-li ráda v stoje – čemuž jsem přisvědčila – a máte tu skřín a dva stolečky a věšák na šaty (ale elegantní) a tady ta slečinka je dobrá kuchařka a můžete si poručit, co jen chcete – a budete tu jako jejíh (T. Němcové, 17. 9. 1861).

d) Na charakter výčtových pasáží i reprodukcí rozhovorů má vliv rovněž skutečnost, že pisatelka často uvádí *m n o ž s t v í d e t a i - l ů*, které se zdají z hlediska adresáta a deklarovaného záměru nepodstatné. Opět jakoby dříve oceňovaný autorčin smysl pro detail přebujel a práce s detaily se jí vymkla z rukou.⁷ Ve zkoumaných textech se objevují např. detailní popisy manipulace s prádlem a opatření před spaním na návštěvě u Daňkových v trojfragmentu V. Náprstkovi, vypsání snad všech informací, které pisatelka má o A. Augustovi, v dopise Jaroslavu Němcovi z 2. 10. 1861 či velmi podrobné detaily a uvádění přesných počtů (např. číselně vyjádřené výdaje i počty různých jevů), např. v dopise T. Němcové ze 17. 9. 1861:

Mám nahoru do mého pokoje dva vchody, buď jdu skrze pokoj kde se hraje a vchodem dolů do salu aneb jdu šenkovnou a potom je asi 6 rok pavlač a tři schůdkka a jsem v sínce a ze síňky vedou dvěře do hostinského pokoje, kde jsou tři postele a divan, ale je tam chladno a tmavo – z toho jsou dvěře, které si můžu, když je noclehař uzamknout...

e) Analyzované texty jsou také specifické z hlediska pragmatického a obsahového. Pro řadu z nich je typická *z t r á t a o h l e d u n a a d r e s á t a*, která může mít různou míru a může zasahovat různě rozsáhlé části textů. Objevují se např. detaily, které nejsou pro

⁷ Náznyky ulpívání na detailech se však objevují už v dopisech z předchozích let; srov. např. dopis Karlu Němcovi z 29. 11. 1858, který inspiroval J. Koláře k básni *Máš v balíku*.

adresáta důležité, příliš intimní témata vzhledem k míře důvěrnosti vztahu mezi pisatelkou a adresátem, přílišná direktivnost či nepřehledně stylizovaná a až nesrozumitelná místa.

Mezi důležitá a opakující se *t é m a t a* patří manipulace s věcmi (zejm. pokyny, co má kdo pro pisatelku zařídít, co jí má poslat), popisy detailů v životě pisatelky (zejm. jídlo, peníze, cestování) a popisy vybraných typů situací – přijetí vypravěčky v cizí rodině či společnosti a reprodukce rozhovorů s různými lidmi (např. přivítání a večeře v rodině Daňkových, rozhovory s jejich služebnou a dětmi; přijetí A. Augustou a rozhovory s ním). Výraznými tématy jsou ještě neshody s manželem, pisatelčiny zdravotní problémy a její (nerealizované) plány do budoucna (např. cesta na Slovensko, nákup nových šatů, úvahy, komu bude psát). Zaujme, že v textech chybí (snad s výjimkou rozhovoru s J. Daňkem) záznamy důvěrných, blízkých hovorů s lidmi, kterým by se pisatelka svěřila se svými skutečnými pocity. V textech nejsou explicitní sdělní typy „já se cítím takto“, spíše se objevují záznamy toho, co kdo pisatelce řekl či jí udělal. Texty také explicitně nežádají o slovní odpověď, např. o dopis od adresáta. V situaci, kdy bychom možná čekali spíše žádost o podporu a útěchu, převládají explicitně vyjádřená přání týkající se věcí.

2. Nyní se vraťme k otázce, k jakému „žánru“ či „útvary“ analyzované texty patří a komu jsou určeny. Odpověď není u všech textů totožná. Protože texty bývají označovány jako dopisy, prozkoumáme soubor nejdříve z tohoto hlediska.

Příznačné pro nejednoznačné zařazení textů je již to, že pouze o sedmi z nich (viz pozn. 2) víme, že opravdu fungovaly jako dopisy, tj. byly pisatelkou dopsány a jako dopis i odeslány. Prototypu dopisu⁸ se

⁸ Vymežit dopis (zabýváme se pouze dopisy soukromými; dopisy úřední se ve zkoumaném vzorku neobjevují) jako útvar není lehké a ani v odborné literatuře nepadá v tomto ohledu shoda (srovnání různých přístupů viz např. Saicová Římalová 2005 a Ruščák 2002). Za nejdůležitější charakteristiky dopisu považujeme – v souladu se S. Skwarczyńskou (1937, 1975) a dalšími – jeho funkci

asi nejvíce blíží dopisy Kateřině Petrovičové z 14. 6. 1861 a synovci Josefu Němcovi z 8. 8. 1861. Oba texty obsahují obvyklé formální prvky dopisu (oslovení, rozloučení, podpis, datum atd.), případné defekty v nich nebrání zásadně srozumitelnosti. Dopis synovci se nezdá obsahově překvapivý, dopis K. Petrovičové je v podstatě celý orientován k pisatelce, až na závěrečnou žádost v něm není mnoho dialogických prvků a je dosti intimní, ale tato intimnost snad relativně odpovídá dlouhodobému vztahu mezi komunikantkami. Zbývající texty jsou problematičtější: dopisy Thodoře jsou velmi direktivní a plně imperativů, dopis J. Seidlovi i trojfragment V. Náprstkovi jsou vzhledem k explicitně uvedenému adresátovi příliš důvěrné, dopisy Jaroslavovi mají místy charakter „běžného“ dopisu, místy jsou možná příliš detailní, občas není zřejmé, zda jsou adresovány jemu, nebo Theodoře, atd.

Texty, resp. ty jejich části, které nevyhovují představě dopisu, můžeme interpretovat jako příklady žánru jiného, v němž forma dopisu (resp. některé jevy s dopisem spojené, zejm. volba konkrétního adresáta a jeho oslovení v úvodu) slouží pouze jako „první“, nej povrchnější vrstva. Tím, co se skrývá za ní, je spíše než dopis určený někomu jinému cosi jako „s e b e - t e r a p e u t i c k ý t e x t“ určený vlastně pisatelce samé (srov. též výše zmíněnou úvahu A. Macurové o psaní určeném pro pisatelku samu), jenž by mohl např. připomínat deníky, jejichž psaní bývá dnes doporučováno lidem, kteří se léčí s různými psychickými potížemi.⁹

paralelní k funkci repliky v mluveném dialogu, to, že pro jeho podobu je zásadní předjímaný adresát a že jako útvar kolísá mj. mezi póly dialogičnost/monologičnost, mluvenost/psanost, uměleckost/neuměleckost. Funkce dopisu mohou být nejrůznější, za základní pokládáme jeho směřování k udržení a rozvíjení vztahu mezi komunikanty, tedy funkci na tzv. vztahové rovině komunikace (srov. Watzlawick a kol. 1999). Typický dopis obsahuje i určité formální znaky (oslovení, podpis atd., srov. Data 1982), i když samotná forma k jeho vymezení nestačí. Obsah může být nejrozmanitější, stejně jako kompozice – častá je asociativnost a v textu se mohou objevit i zárodky jiných žánrů (srov. Kalkowska 1982).

⁹ Tento typ textů by si rozhodně zasloužil pozornost, v současnosti nevíme o žádné podrobné lingvistické analýze.

Pojetí komunikátů jako „terapeutického psaní pro sebe“ podporuje řada rysů ve zkoumaných textech. Např. uvádění všech detailů v popisech situací a replik v reprodukcích rozhovorů, které nejsou nějak shrnovány či zestručňovány na to, co by pro adresáta mohlo být důležité, můžeme vidět jako zápis toho, co se pisatelce honí hlavou, nač myslí, co ji tíží. Psaní se pak jeví jako způsob, jak si od tíživých myšlenek ulevit, jak se jich „zbavit“ tím, že je pisatelka uloží na papír. Možná kvůli tomu jsou některé texty tak dlouhé – např. proto, že toho, co pisatelku tíží, je mnoho – a v řadě dlouhých pasáží jsou psány zřejmě bez přerušování a bez oprav – o tom, co pisatelka chce či potřebuje zapsat, nemusí promýšlet, ale samo jí to na mysl přichází. Také vynechávky slov mohou být způsobeny tím, že myšlenky, které pisatelka zaznamenává, přicházejí příliš rychle na to, aby je stačila zapisovat. Podobnému typu zápisků odpovídá i ztvárnění popisovaných událostí v jejich chronologickém průběhu, protože tak si asi „příběhy“, které se nám udaly, často pamatujeme, a též zvýraznění asociativní struktury textu, kdy pisatelka píše to, co je pro ni v danou chvíli nejaktuálnější, a pokud se jí se zaznamenávaným asociuje něco dalšího, pokračuje tématem novým.

I skutečnost, že texty neberou ohled na adresáta formálně určeného např. oslovením, lze interpretovat jako důsledek toho, že tento adresát vlastně adresátem textu není (nebo jím v průběhu psaní přestává být) a že texty jsou orientovány na ohled k pisatelce – např. je v nich to, co pisatelka cítí potřebu zapsat. Proto také např. nedbá na to, aby text byl obsahově a pragmaticky přiměřený explicitně jmenovanému adresátovi, ale soustředí se na přiměřenost vůči potřebám svým. Nemusí také sledovat, zda je z textu snadno pochopitelné, k čemu se vztahuje nebo např. kdo je agentem které činnosti – pro sebe samu to explicitně uvádět nemusí, protože ona ví, o čem píše. Souviset s tím může i to, že pisatelka od adresáta nežadá dopis ani nevyjadřuje přání rozvíjet vzájemný vztah, – ani jedno totiž není cílem jejího psaní.

Faktem naznačujícím, že účel textu je možná cosi jako „sebe-terapie“, je i způsob, jakým jsou ztvárněna nejdůležitější (a opakující se) témata. Výrazné je, že zobrazená skutečnost často různým způsobem

směřuje k vlastnímu obrazu pisatelky, zejména k její důstojnosti. Srov. např. potvrzování pisatelčiny důstojnosti ve scénách jejího přijetí v rodině Daňkových a u A. Augusty a zabývání se útoky na její důstojnost ve scénách konfliktů s Josefem Němcem. Také žádosti o věci a pokyny druhým, aby pro ni něco vykonali, je možné vnímat jako pisatelčinu snahu potvrdit si, že má určitou moc, vážnost a důležitost. V některých případech lze v textech sledovat i postupné „propracovávání“ a proměny určitého tématu (srov. pobyt u Daňkových v dopise T. Němcové ze 7. 8. 1861 a trojfragment V. Náprstkovi).

Ze ztvárněných témat a ze způsobu ztvárnění sebe samé se zdá, že v sebe-obraze (sebestylizaci) pisatelky (resp. odpovídajících v textu ztvárněných subjektů) jsou důležité role spisovatelky (srov. zmínky o psaní, spisech, korekturách pro A. Augustu, o cestě na Slovensko a žádosti o věci související s psaním: olůvka, pera, knihy, starší vydání vlastních spisů aj.); role ženy (týká se zejména vzhledu; mezi požadovanými věcmi jsou např. klíštky na šedivé vlasy nebo čerstvě nabarvené šaty; pisatelka také plánuje nákup nových šatů či klobouku se závojem aj.); role vážené, společensky uznávané osoby (srov. scény v rodině Daňkových aj.) a role osoby „zdatné“, která svou situaci zvládá, má určité schopnosti a sílu (srov. ztvárnění konfliktu s manželem či popisy opatření ke kontrole příznaků nemoci). Obraz sebe samé přitom není ve všech dopisech konzistentní, mohou se v něm objevovat i prvky protikladné. Zřetelné je to např. v případě nemoci – pisatelka někdy sděluje, že byla nemocná, někdy připouští, že stále má potíže, někdy zdravotní problémy spíše popírá (srov. např. výrok *ač to není pravda, já vyhlížím dobře* v dopise J. Seidlovi). Výrazné je také to, že si pisatelka nepřipouští, že by její situace nemusela skončit dobře, a v textech se zabývá řadou i dlouhodobých plánů, u nichž nevyjadřuje žádné pochybnosti, že by je třeba nedokázala splnit.

Při tomto úhlu pohledu se nabízí využít i poznatky přístupů využívajících teorie žánru a osobní historie nejen v rámci lingvistiky a literární teorie. Např. A. Frank (dle Chrz 2006) uvádí, že v případě vážné nemoci (a snad bychom uvedené mohli vztáhnout i na jiné velké negativní životní události) je dosavadní život přerušen a dotyčný se

snaží převyprávět svůj život v určitém typu útvaru či žánru: např. v podobě tzv. restitučního vyprávění, při němž očekává návrat k původnímu stavu, ale také např. pomocí vyprávění hledajícího nové cesty nebo vyprávění obsahujícího chaotický pohled bez nějakého řádu. V případě posledních textů B. Němcové se zdá, že pisatelka využívá kombinaci dvou prvně zmíněných „žánrů“ – vyprávění zaměřeného na návrat k původní situaci (plány do budoucna, nepřipouštění si nemoci a dalších problémů atd.) s prvky hledání nové cesty (plány zaměřené např. na změny v přístupu k rodině a dětem a větší soustředění se na sebe, srov. výroky *Však já teď budu moudřejší a budu pamatovat jenom na sebe abych si na stará kolena něco zahospodařila a pokojíček hezky si zařídila* atd. v dopise J. Seidlovi). V rámci narativní psychologie by bylo možné uvažovat od přesunu od vyprávění určených ostatním i sobě samému k typu vyprávění určeného pouze sobě samému (srov. Shafer; in: Plháková 2006, s. 297–298).

Pro další zkoumání posledních textů B. Němcové by byla inspira- tivní také práce Suedfeld – Piedrahita (1984), která se zabývá změnami tzv. integrativní komplexnosti (schopnosti vidět věci pružně, ve více aspektech a z různých perspektiv) v dopisech významných autorů vzniklých v posledních letech jejich života. Autoři zjišťují, že u osob, které zemřely po dlouhodobé nemoci, se pravidelně objevuje plynulý pokles sledované schopnosti v posledních čtyřech letech života, a to bez ohledu na věk, v němž zemřely. U B. Němcové by tomu odpovídalo období let 1858–1861, přičemž do roku 1857 bývá u B. Němcové datován začátek tvůrčí krize (srov. např. Janáčková 2001, s. 14). Pokud by se závěry autorů potvrdily i v případě B. Němcové, byla by na místě otázka, zda některé rysy jejích posledních textů (monotónnost, opakování, zúžení perspektivy atd.) nejsou projevem tendence, která je možná pro dlouhodobou nemoc a období před smrtí charakteristická.¹⁰

¹⁰ Pozoruhodná je i další shoda se zjištěním, které však autoři studie nedokáží interpretovat: v 9.–8. roce před smrtí naopak dochází k výraznému vzrůstu dané schopnosti; u B. Němcové by tomu odpovídaly roky 1853–1854, tedy období, kdy vznikala její důležitá díla.

* * *

Poslední texty Boženy Němcové můžeme číst jako dopisy (a vytvořit dopis možná bylo i pisatelčíným počátečním záměrem, když s psaním těchto textů začínala), pak je nejspíše budeme vnímat jako texty do různé míry defektní, které svůj účel splnily někdy jen částečně a někdy vůbec. Pokud na ně však pohlédneme jako na „psaní pro sebe“, určitý druh „sebe-terapie“, můžeme je hodnotit jinak. Řada rysů, které se z úhlu pohledu dopisu jeví jako nezvládnuté, se ukáže jako přijatelná či „normální“. A „úspěšnější“ se zdají i z hlediska naplnění svého cíle: pisatelka při psaní o sobě a pro sebe zřejmě nenašla jádro svého problému, ale možná využila jedno z možných řešení, které asi občas používá každý – pokusila se skutečnost svého života a svých pocitů nějak zpracovávat, aby pro ni byla snesitelnější.

Literatura

- Adam R., 1997, *Vyprávění o vyprávění. »Hlasy« v komunikační struktuře fragmentu B. Němcové Urozený a neurozený*, „Česká literatura“ 45, s. 44–56.
- Data K., 1982, *Struktura tekstu listowego*, „Język polski“ 69, z. 3–5, s. 142–152.
- Chrz V., 2006, *žánry jako intencionální modely* [ústní prezentace „Konference Kognice 2006“].
- Janáčková J., 2001, *Dopis v uměleckém osudu Boženy Němcové a v jejím odkazu*, [in:] J. Janáčková a kol., *Řeč dopisů, řeč v dopisech Boženy Němcové*, Praha, s. 13–24.
- Janáčková J., Macurová A., 2001, *Poslední slovesný výkon*, [in:] J. Janáčková a kol., *Řeč dopisů, řeč v dopisech Boženy Němcové*, Praha, s. 153–163.
- Kałkowska A., 1982, *Struktura składniowa listu*, Wrocław.
- Macurová A., *Já jako někdo jiný? (Proměny komunikujícího »já«)*, „Bohemistika“ 3, s. 201–218.
- Novotný M. a kol. (ed.), 1961, *Božena Němcová, Listy IV*, Praha.
- Plháčková A., 2006, *Dějiny psychologie*, Praha.
- Ruščák F., 2002, *Štylistika epistolárnych textov*, Prešov.
- Saiová Římalová L., 2005, *Komunikační strategie v dopisech Boženy Němcové*, Praha.
- Skwarczyńska S., 1975, *Wokół teorii listu (Paradoksy)*, [in:] S. Skwarczyńska, *Pomiędzy historią a teorią literatury*, Warszawa, s. 178–186.

Skwarczyńska S., 1937, *Teoria listu*, Lwów.

Suedfeld P., Piedrahita L. E., 1984, *Intimations of Mortality: Integrative Simplification as a Precursor of Death*, „Journal of Personality nad Social Psychology“ 47, No. 4, p. 848–852.

Vodička F., 1969, *Umění Boženy Němcové*, [in:] *Struktura vývoje*, Praha, s. 137–142.

Watzlawick P., Bavelasová J. B., Jackson D. D., 1999, *Pragmatika lidské komunikace. Interakční vzorce, patologie a paradoxy*, Hradec Králové.